

Universiteit Leiden

Position Paper Wim Voermans rondetafelgesprek Economische en juridische consequenties van een mogelijke oorlogseconomie in Europa 4 april 2024 vaste commissie voor Defensie Tweede Kamer der Staten-Generaal

Geachte commissieleden,

Bij brief van 13 maart 2024 nodigde uw commissie mij uit voor een Rondetafelgesprek op 4 april 2024 over de economische en juridische consequenties van een mogelijke oorlogseconomie in Europa.

In die uitnodiging vroeg u mij te reflecteren op een situatie waarin Nederland mogelijk geconfronteerd wordt met een geïntensiveerde militaire dreiging. Het doel van uw rondetafelgesprek is namelijk zicht te krijgen op hoe de economie zo efficiënt en effectief ingericht kan worden en of, en zo ja, hoe bepaalde productieprocessen stilgelegd of omgevormd kunnen worden voor de defensie-industrie. U vroeg mij specifiek met een juridische blik naar deze vragen te kijken. Wat zijn juridische mogelijkheden en waar liggen de beperkingen? Ik beperk mij daarbij tot de nationale mogelijkheden en beperkingen in dit verband, enerzijds omdat mijn expertise op dit terrein zich daartoe beperkt en anderzijds omdat u ook experts op het terrein van het internationale en Europese recht heeft uitgenodigd die u op die dimensies kunnen bijlichten en adviseren.

De juridische mogelijkheden worden, voor de vraagstukken die in uw vragen aan de orde zijn, geregeld door de noodtoestandbepaling (uitzonderingstoestanden) in onze Grondwet (artikel 103 Gw) en de daarop gebaseerde regeling van de Coördinatiewet

uitzonderingstoestanden. Daarin is, op hoofdlijnen (en voor zover van belang voor het thema van de rondetafelbespreking van uw commissie), het volgende geregeld.¹

Uitzonderingstoestanden

Uitzonderingstoestanden worden geregeld in artikel 103 van onze Grondwet, dat luidt:

Artikel 103 Grondwet

1. De wet bepaalt in welke gevallen ter handhaving van de uit- of inwendige veiligheid bij koninklijk besluit een door de wet als zodanig aan te wijzen uitzonderingstoestand kan worden afgekondigd; zij regelt de gevolgen.
2. Daarbij kan worden afgeweken van de grondwetsbepalingen inzake de bevoegdheden van de besturen van provincies, gemeenten, openbare lichamen als bedoeld in artikel 132a en waterschappen, van de grondrechten geregeld in de artikelen 6, voor zover dit de uitoefening buiten gebouwen en besloten plaatsen van het in dit artikel omschreven recht betreft, 7, 8, 9, 12, tweede en derde lid, en 13, alsmede van artikel 113, eerste en derde lid.
3. Terstond na de afkondiging van een uitzonderingstoestand en voorts, zolang deze niet bij koninklijk besluit is opgeheven, telkens wanneer zij zulks nodig oordelen beslissen de Staten-Generaal omtrent het voortduren daarvan; zij beraadslagen en besluiten ter zake in verenigde vergadering.

Eerst en vooral zegt dit artikel dat – ter bescherming van de binnen- of buitenlandse veiligheid – in parlementaire wetten bepaalde vormen van noodtoestand kunnen worden geregeld ('uitzonderingstoestand' zoals dat in het artikel heet). Tijdens zo'n noodtoestand kan de overheid dingen doen, die normaal niet kunnen, zoals het afwijken van bepalingen van de Grondwet bijvoorbeeld, inclusief een aantal grondrechtenbepalingen. De algemene regeling van die noodtoestanden is neergelegd in de Coördinatiewet uitzonderingstoestanden (CWU) uit 1996.² Die wet kent twee soorten uitzonderingstoestanden, de beperkte en de algemene noodtoestand. Het uitroepen van de beperkte of algemene noodtoestand werkt als een soort aan- en uitknop. Wordt de *beperkte noodtoestand* uitgeroepen dan worden daarmee 'slapende' bepalingen uit een reeks van noodwetten (of delen ervan) uit bijlage A van de CWU geactiveerd. De regering kan alle wetten of delen van die wetten genoemd in die bijlage A in werking stellen door een koninklijk besluit op voordracht van de minister-president vast te stellen. Een belangrijke wet uit die bijlage A is de Wet buitengewone bevoegdheden burgerlijk gezag, die het bijvoorbeeld mogelijk maakt om mensen te interneren of een avondklok in te stellen. Maar ook kan je na het uitroepen van de beperkte noodtoestand (uitzonderingstoestand) enkele artikelen uit die Oorlogswet voor Nederland in werking stellen,³ of uit de Vorderingswet⁴ (zie de in de bijlage bij deze bijdrage). Daarmee wordt het dan voor van de Minister van defensie of het militaire gezag om:

- inlichtingen verlangen en inzage vorderen van documenten en computerbestanden, de toegang tot,

---

¹ De hiernavolgende pagina's zijn grotendeels ontleend aan mijn boek, W. Voermans, *Onze constitutie: de geschreven en ongeschreven regels van het Nederlandse staatsbestel*. Amsterdam: Prometheus, 2023, p. 626-630.

² *Stb.* 1996, 365.

³ Artikelen 9 tot en met 23, gezamenlijk of afzonderlijk.

⁴ Art. 3a.

- het gebruik van bepaalde gebouwen, verblijfplaatsen of terreinen verbieden, het vertoeven in de open lucht beperken,
- gebieden te ontruimen en/of objecten wegruimen die de krijgsmacht in de weg staan,
- verkeer binnen een gebied te regelen,
- het verlaten van een gebied verbieden van zaken en van niet-militairen die voor de verdediging nuttig kunnen zijn,
- het aanbrengen van veranderingen in, aan of op terreinen en opstallen voor te schrijven, te beperken of te verbieden,
- het vorderen van wapens, explosieven, gevaarlijke stoffen, en telecomvoorzieningen.

Art. 3a van de Vorderingswet gaat zo mogelijk nog verder door het voor alle ministers mogelijk te maken, ten behoeve van de Staat, andere lichamen of personen het eigendomsrecht op of een recht tot gebruik van zaken te vorderen. Dat kan dus allemaal al bij de beperkte noodtoestand.

In geval van de *algehele noodtoestand* wordt uitgeroepen kunnen (delen van) de ‘slapende’ wetten uit bijlage B van de CWU aangezet. De wetten uit lijst B bevatten noodbevoegdheden die nog verder gaan die uit lijst A. Gedurende de algehele noodtoestand kan bijvoorbeeld de gehele Oorlogswet voor Nederland in werking worden gesteld waarbij de minister van Defensie en het militaire gezag naast de al eerder genoemde ingrijpende bevoegdheden ook nog via verordening het hebben en verspreiden van ideeën op papier of via films kunnen verbieden, maar ook openbare samenkomsten en niet-openbare bijeenkomsten van meer dan 10 personen. Daarnaast kunnen niet-militairen boven de 18 jaar zonder toepassing van het arbeidsrecht te werk worden gesteld. Kan worden afgeweken van de Wet op de lijkbezorging, kunnen mensen aan de kleding en aan het lichaam worden gefouilleerd. Ook kunnen dan mensen die een gevaar vormen worden geïnterneerd en kunnen gevangenen uit gevangenis worden verplaatst naar andere bewaarplaatsen.

Gedurende een algemene noodtoestand – die je je eigenlijk alleen voor kunt stellen in geval van een militaire aanval op Nederland of gedurende een burgeroorlog – krijgen militaire en burgerlijke autoriteiten vergaande bevoegdheden om bewegings- en andere (uitings)vrijheden te beperken en zelfs zaken te vorderen.

De beperkte of algehele noodtoestand worden, als gezegd, met een regeringsbesluit (koninklijk besluit) op voorstel (voordracht) van de minister-president uitgeroepen. Dat kan niet zomaar, zegt de Coördinatiewet uitzonderingstoestanden, maar alleen indien: *‘buitengewone omstandigheden dit noodzakelijk maken, [...] ter handhaving van de uitwendige of inwendige veiligheid.’*⁵ Dat moet de regering dus goed uitleggen, want de Kamers van het parlement kunnen op elk gewenst moment in een verenigde vergadering een einde maken aan een door de regering uitgeroepen noodtoestand, zegt het derde lid van art. 103 Gw.

Maar wat geldt nou als ‘buitengewone omstandigheden’? Daarvan is, zei de regering bij de totstandkoming van de CWU, sprake als er zich ‘feitelijke gebeurtenissen [...] voordoen die tot toepassing van noodwettelijke bevoegdheden nopen omdat de normale wettelijke bevoegdheden te kort schieten.’⁶ Dat is wel een beetje een cirkelredenering: buitengewone

⁵ Art. 1, eerste lid, Coördinatiewet uitzonderingstoestanden (CUW).

⁶ *Kamerstukken II 1993/94*, 23 790, nr. 3, p. 3-4.

omstandigheden zijn de omstandigheden waarin de normale regels en bevoegdheden tekort schieten. Het zo stellen nodigt misschien uit tot lichtvaardig gebruik, wellicht zelfs misbruik. De regering haast zich dan ook eraan toe te voegen dat van buitengewone omstandigheden alleen sprake kan zijn ten gevolge van internationale spanning of grootschalige rampen.⁷

Coronacrisis 2020-2022 en het noodrecht

Hantering van het noodrecht is lastig en de regering is – zo zagen we in het recente verleden – terughoudend met het uitroepen van de uitzonderingstoestand. In februari 2020 verspreidde een virus uit de Sars-familie (SARS-CoV-2) zich razendsnel vanuit het Chinese Wuhan naar veel andere landen. Wereldwijd bezweken mensen aan de gevolgen van de infectie die de ziekte Covid-19 veroorzaakte. Tijdens die coronacrisis werd in Nederland echter geen van de noodtoestanden onder de CWU uitgeroepen, maar werd de pandemie aanvankelijk bezworen via het gezondheidsnoodrecht uit de Wet publieke gezondheid. Dat werd gecombineerd met de noodbevoegdheden die voorzitters van de veiligheidsregio's in kunnen zetten op grond van de Wet veiligheidsregio's. Al snel bleek dat die wetten ontoereikend waren om de nood te keren (en er voor de wél genomen maatregelen in een aantal gevallen zelfs geen grondslag was). Zo stonden die wetten eigenlijk niet toe grondrechten te beperken en werden volksvertegenwoordigingen ook té lang buitenspel gezet: die hadden nauwelijks een rol bij het vaststellen van de noodmaatregelen of het controleren van de uitvoering ervan. Ondertussen werd het land gedeeltelijk op slot gezet (de 'lockdown', dat wil zeggen sluiting van niet-essentiële winkels, theaters, bioscopen, onderwijsinstellingen et cetera), werd 1.5 meter afstand de norm voor tussenmenselijk verkeer en waren alleen kleinschalige bijeenkomsten nog toegestaan. Om de armslag te vergroten werd in het najaar van 2020 het pandemie-noodinstrumentarium uitgebreid. Dat gebeurde door de toevoeging van een, als tijdelijk bedoeld, nieuw hoofdstuk Va aan de bestaande Wet publieke gezondheid (de Tijdelijke wet maatregelen Covid-19 of 'Coronaspoedwet'). Die wet maakte het mogelijk om mondkapjes te verplichten in de openbare ruimte en ook andere grondrechtenbeperkende maatregelen te nemen. Eén ding stond die Tijdelijke wet aanvankelijk niet toe: beperkingen op het vertoeven in de open lucht (*avondklok*). Omdat het kabinet met het plots oplopen van het aantal besmettingen in januari 2021 vond dat zo'n avondklok toch nodig was, greep die daarvoor naar de Wet buitengewone bevoegdheden burgerlijk gezag (Wbbbg) die het instellen daarvan mogelijk maakt. Je kunt bepalingen van de 'slapende' Wbbbg ook 'stand alone' activeren, dus zonder dat je de beperkte of algehele noodtoestand van de CWU uitroept. Maar je moet wel goed uit kunnen leggen dat er sprake is van bijzondere omstandigheden en 'superspoed' die het niet toestaan om zo'n vergaande bewegingsbeperking als een avondklok zonder medewerking van het parlement in te stellen via een ministerieel algemeen verbindend voorschrift. En dat kon de regering niet, in de ogen van de voorzieningenrechter van de Rechtbank Den Haag. Op 16 februari 2021 gelastte die daarom de onmiddellijke buitenwerkingstelling van die ministeriële avondklok op basis van de Wbbbg (Vz Rb Den Haag 16 februari 2021, *AB 2021/99 Avondklok*). Als noodverband werd toen op stel en sprong – wel met

---

⁷ *Kamerstukken II 1993/94*, 23 790, nr. 3, p. 5. Voor 1966 konden de bevoegdheden van de Oorlogswet alleen maar in werking worden gesteld in geval van de 'staat van oorlog' of 'staat van beleg' maar van die terminologie zijn we afgestapt.

medewerking van het parlement en goede uitleg – de Tijdelijke wet beperking vertoeven in de openlucht Covid-19 aangenomen die alsnog een tijdje als basis voor de avondklok gold. De maatregelen op grond van de Tijdelijke wet maatregelen Covid-19 werden in de loop van 2022 steeds verder afgeschaald, maar de wet zelf, die als zeer tijdelijke spoedmaatregel werd gepresenteerd die na enkele maanden vanzelf zou vervallen, werd keer op keer verlengd tot aan mei 2022 toen de Eerste Kamer een stokje voor weer nog een nieuwe verlenging stak. Dat voedde niet direct het vertrouwen in het bestuur in de samenleving, al was te begrijpen dat de regering iets klaar wilde hebben staan voor het geval het virus weer de kop op zou steken en (weer) tot ontwrichting van de gezondheidszorg en de gemeenschap zou leiden.

Als je in crisistijd je noodrecht uit moet gaan denken is dat natuurlijk geen vertoning – het veroorzaakte ook veel onrust – en loop je daardoor ook vaak achter de feiten aan. Om die reden adviseerde de Raad van State in 2021 om een brede herinrichting van het (staats)nood- en crisistrecht te overwegen en daar vooral ook een aantal verstandige vangnetbepalingen, dat wil zeggen regelingen voor situaties die je niet kunt voorzien, daarin op te nemen.⁸

Lichtvaardig gebruik noodrecht?

Wat in de afgelopen periode tijdens en na de coronacrisis opvalt, is dat er betrekkelijk snel en veel naar het noodrecht wordt gegrepen, meestal niet dat van het CWU-regime, ook als er eigenlijk nog best tijd en mogelijkheden zijn om samen met het parlement tot regels in parlementaire wet te komen om een crisissituatie op te lossen. Zoals bijvoorbeeld in begin 2022 toen een aantal bevoegdheden uit de voorheen ‘slapende’ noodwet Wet verplaatsing bevolking uit 1952 – zelfstandig, dus buiten het CWU-kader om – werden geactiveerd om daarmee mogelijk de toen ontstane vluchtelingen crisis op te lossen.⁹ Staatssecretaris Eric van der Burg van Justitie en Veiligheid zaken, die over asiel- en vreemdelingen zaken ging kreeg daarmee in beginsel de bevoegdheid opdrachten (‘aanwijzingen’) te geven aan gemeentebesturen om vluchtelingen op te vangen.

Noodrecht is voor de regering en andere besturen natuurlijk een aantrekkelijk instrument. Je kunt snel, slagvaardig en centraal optreden zonder al te veel pottenkijkers en dingen doen die normaal niet zouden kunnen. Daarin schuilt direct het grote risico. Noodrecht mag niet verworden tot een bestuurlijk speeltje om een beetje op te schieten bij de aanpak van eender welk probleem. Toch is het maar moeilijk om je te wapenen tegen lichtvaardig gebruik. Het parlement staat vaak met de rug tegen de muur bij de aanpak van als crisis ervaren probleemsituaties. Als parlementariër aandringen op een normale dialoog en regeling, bijvoorbeeld via een wet, levert al snel het verwijt op van trivialisering van de problemen en onverantwoordelijke houding (en daarmee ook schuld aan de gevolgen van niet spoorslagse aanpak).

Er kunnen zich overmacht situaties voordoen waarin je zelfs niet terug kunt grijpen op het objectieve, geschreven staatsnoodrecht. De snelheid van de Duitse inval en de lange duur

---

⁸ Raad van State, Ongevraagd advies 'van noodwet tot crisistrecht', Bijlage bij *Kamerstukken II 2021/22*, 29 668, nr. 65, daar p. 48-49.

⁹ Besluit van 31 maart 2022, houdende inwerkingstelling van de artikelen 2c en 4 van de Wet verplaatsing bevolking, *Stb.* 2022, 133.

van de bezetting zorgden voor een volledige ontwrichting van het Nederlandse constitutionele, parlementaire bestel en toch was het van het grootse belang dat de Nederlandse regering in ballingschap in Londen kon blijven functioneren, ook met het oog op de heropbouw van Nederland na de oorlog. In een dergelijke overmachtssituatie waarin het onmogelijk is de normale constitutionele regels te volgen (inclusief de geschreven, objectieve regels van staatsnoodrecht) kan onder omstandigheden teruggevallen worden op ongeschreven constitutioneel 'overlevingsrecht', dat we ook wel het *subjectieve staatsnoodrecht* noemen. Een beroep daarop kan alleen worden gedaan in zeer uitzonderlijke, vooraf ondenkbaar geachte situaties, zoals die zich bijvoorbeeld voordeden na de Duitse inval in 1940. De regering in Londen maakte tijdens de bezettingsjaren – bij afwezigheid van het parlement en in afwijking van grondwettelijke regels – zelf een reeks regeringsdecreten die de kracht en status van een parlementaire wet hadden (de Londense wetsbesluiten). Daarin werden bijvoorbeeld regels over bijzonder strafrecht vastgelegd (o.a. regels die het een misdrijf maakten dienst te nemen in het Duitse leger),¹⁰ regels over de berechting van oorlogsmisdrijven na de oorlog, maar ook regels over ontslagbescherming.¹¹ Daden en regels die – zelfs al was dat om heel goede redenen – zó afwijken van de normale constitutionele structuren en normen zijn een anomalie en kunnen dan ook niet langer gelden dan gezien de situatie strikt noodzakelijk is. Om die reden vond het Nederlandse parlement het nodig om de Londense wetsbesluiten alsnog te laten bekrachtigen na de oorlog zodat ze op de een of andere manier toch door regering en Staten-Generaal gezamenlijk waren vastgesteld, zoals de Grondwet voor wetten voorschrijft. Ook de Hoge Raad verklaarde zich na WOII met de van de Grondwet afwijkende Londense wetsbesluiten akkoord, omdat die genomen waren in een noodsituatie waarin het herstel van de samenwerking tussen regering en het parlement niet kon worden afgewacht.¹²

Wim Voermans, Leiden 27 maart 2024

---

¹⁰ Besluit Buitengewoon Strafrecht, *Stb.* 1944, D 61.

¹¹ Buitengewoon Besluit Arbeidsverhouding 1945, *Stb.* 1944, E 52. Dit besluit, dat nog heel lang na WOII heeft gegolden, werd in de technische zin van het woord niet in Londen zelf vastgesteld, maar eind 1944 in het inmiddels bevrijde deel van Nederland. De vaststelling ervan wijkt wel af van de normale grondwettelijke regels.

¹² HR 30 oktober 1946, *NJ* 1946/737 *Londense wetsbesluiten*.

Bijlage Lijst A. bedoeld in artikel 7, eerste lid, van de Coördinatiewet uitzonderingstoestanden

De navolgende paragrafen of bepalingen kunnen in de beperkte noodtoestand in werking worden gesteld (de geel gearceerde lijken me - WV – voor het thema oorlogseconomie de meest relevante):

van de Wet buitengewone bevoegdheden burgerlijk gezag: de artikelen 5, 6, 7, 8, eerste en derde lid, 9, eerste, tweede, derde en vijfde lid, en 10 gezamenlijk of afzonderlijk;

van de Oorlogswet voor Nederland: de artikelen 9 tot en met 23 gezamenlijk of afzonderlijk;¹³

---

¹³ Deze artikelen regelen:

Art. 9: de bevoegdheid van de Minister van Defensie of het militaire gezag (MDMG) *inlichtingen te verlangen en inzage te vorderen van bescheiden alsmede van informatiedragers waarop gegevens zijn vastgelegd.*

Art. 10: Bevoegdheid MDMG *toegang tot of het gebruik van bepaalde gebouwen, verblijfplaatsen of terreinen voor een bepaalde of onbepaalde tijdsduur te beperken of geheel te verbieden.*

Art. 11: Bevoegdheid MDMG *het vertoeven in de open lucht te beperken.*

Art. 12: Bevoegdheid MDMG *het verkeer binnen en het verlaten van gebieden te regelen.*

Art. 13: Bevoegdheid MDMG bij verordening de uitoefening van zijn bevoegdheden, bedoeld in de artikelen 10, 11 en 12, op te dragen aan andere organen.

Art. 14: (Coördinatie van bevoegdheden burgemeester, CdK met die van het militaire gezag.

Art. 15: (Afwijken van decentrale regels of die zelfs buitenwerking stellen)

Art. 16: (...)

Art. 17: Bevoegdheid MDMG *tot het aanbrengen van veranderingen in, aan of op terreinen en opstellen voor te schrijven, te beperken of te verbieden, onder zo spoedig mogelijke verstrekking van een schriftelijk bewijsstuk.*

Art. 18:

1. Het militair gezag is bevoegd *onroerende en roerende zaken te gebruiken, dan wel in gebruik of in eigendom te vorderen, onder zo spoedig mogelijke verstrekking van een schriftelijk bewijsstuk.*

2. Zodra zulks naar het oordeel van Onze Minister van Defensie mogelijk is, wordt de in gebruik gevorderde zaak door deze wederom ter beschikking van de rechthebbende gesteld. Onze Minister van Defensie doet daarvan mededeling aan de rechthebbende of brengt dit ter algemene kennis.

3. Het militair gezag *is bevoegd veranderingen aan te brengen in, aan of op zaken, die krachtens het eerste lid in gebruik gevorderd zijn.*

Art. 19:

1. Het militair gezag is bevoegd *te beschikken over de inrichtingen van telecommunicatie, onder zo spoedig mogelijke verstrekking van een schriftelijk bewijsstuk.*

2. Het militair gezag is bevoegd van de wettelijke bepalingen omtrent de telecommunicatie af te wijken, dan wel deze bij verordening voor zolang dat nodig is buiten werking te stellen en zelf ter zake een tijdelijke regeling te geven.

3. De in het tweede lid bedoelde bevoegdheid strekt zich niet uit tot bepalingen betreffende het af luisteren, aftappen of opnemen van niet voor het publiek bestemd gespreksverkeer via telecommunicatienetwerken en het stellen van regels ten aanzien van de inhoud van radio- en televisieprogramma's en het toezicht daarop.

Art. 20:

1. Het militair gezag is bevoegd *de inlevering van wapenen, munitie, ontplofbare en anderszins voor de uitwendige of inwendige veiligheid gevaarlijke stoffen te bevelen, onder zo spoedig mogelijke verstrekking van een schriftelijk bewijsstuk.*

2. Het militair gezag is bevoegd van de wettelijke bepalingen ten aanzien van de in het eerste lid bedoelde zaken af te wijken, dan wel deze bij verordening voor zolang dat nodig is buiten werking te stellen en zelf ter zake een tijdelijke regeling te geven.

3. Het militair gezag is bevoegd van de wettelijke bepalingen omtrent de uitoefening van de jacht af te wijken, dan wel deze bij verordening voor zolang dat nodig is buiten werking te stellen en zelf ter zake een tijdelijke regeling te geven.

Art. 21:

1. Het militair gezag is bevoegd *gebieden geheel of gedeeltelijk te ontruimen.*

2. Het militair gezag is bevoegd zo nodig van de wettelijke bepalingen omtrent *de verplaatsing van bevolking af te wijken, dan wel deze bij verordening voor zolang dat nodig is buiten werking te stellen en zelf ter zake een tijdelijke regeling te geven.*

van de Wet bescherming staatsgeheimen: artikel IIIa;
 van de Noodwet rechtspleging: de artikelen 2 tot en met 14;
 van de Vreemdelingenwet 2000: artikel 111;
 van de Wet verplaatsing bevolking: de artikelen 2a, 2b, 2c, 2e, 3, 4, 5, eerste lid, 6, 7, eerste lid, en 8, eerste lid, gezamenlijk of afzonderlijk;
 van de Wet veiligheidsregio's: de artikelen 53 en 54;
 van de Noodwet financieel verkeer: de artikelen 3 tot en met 32 gezamenlijk of afzonderlijk;
 van de Comptabiliteitswet 2016: artikel 8.1, eerste lid;
 van de Wet militaire inundatiën: de artikelen 1a, 2 en 3;
 van de Kaderwet dienstplicht: artikel 19, eerste lid;
 van de Inkwartieringswet: de artikelen 28, 29 en 35;
 van de Onteigeningswet: de artikelen 76a bis tot en met 76f bis;
 van de Wet behoud scheepsruimte 1939: de artikelen 2 tot en met 4, 8 en 9;
 van de Luchtvaartwet: de artikelen 58 tot en met 61 gezamenlijk of afzonderlijk;
 van de Vervoersnoodwet: de artikelen 8, 9, 10, 12, 13, 15 en 17 gezamenlijk of afzonderlijk;
 van de Havennoodwet: de artikelen 6 en 8 gezamenlijk of afzonderlijk;
 van de Wet vervoer gevaarlijke stoffen: artikel 60;
 van de Vaarplichtwet: de artikelen 2a, 10, 11, 16, 17, 18 en 20;
 van de Binnenvaartwet: artikel 53;
 van de Scheepvaartverkeerswet: de artikelen 37a, eerste lid, en 38 gezamenlijk of afzonderlijk;
 van de Loodsenwet: de artikelen 52 en 53, eerste lid, gezamenlijk of afzonderlijk;
 de Telecommunicatiewet, artikel 14.4, eerste en tweede lid;
 van de Postwet 2009;
 van de Wet rijonderricht motorrijtuigen 1993: artikel 8b;
 van de Wet luchtvaart: de artikelen 9.3, 9.4 en 9.5 gezamenlijk of afzonderlijk;
 van de Wegenverkeerswet 1994: artikel 4, derde, vierde en vijfde lid;
 van de Distributiewet: de artikelen 4 tot en met 8 en 10a gezamenlijk of afzonderlijk;
 van de Hamsterwet: artikel 3;
 van de Vorderingswet: artikel 3a;¹⁴
 van de Prijzennoodwet: de artikelen 5 en 8 gezamenlijk of afzonderlijk;
 van de Bodemproductiewet 1939: de artikelen 2 tot en met 4, 8 tot en met 10;
 van de Noodwet voedselvoorziening: de artikelen 6 tot en met 12;
 van de Noodwet arbeidsvoorziening: één of meer van de paragrafen van hoofdstuk II;
 van de Noodwet geneeskundigen: één of meer van de paragrafen van hoofdstuk II;
 van de Warenwet: artikel 2a;
 van de Wet medisch-wetenschappelijk onderzoek met mensen: artikel 32;
 van de Omgevingswet: de artikelen 19.18 en 19.19 gezamenlijk of afzonderlijk.

---

3. In geval van een ontruiming als bedoeld in het eerste lid zorgt het militair gezag zoveel mogelijk voor *vervangend verblijf voor de bevolking* van het ontruimde gebied. Daartoe is het militair gezag bevoegd te bepalen, dat de officieren, krachtens artikel 28 van de Inkwartieringswet aangewezen door Onze Minister van Defensie, hun bevoegdheden mede uitoefenen ten behoeve van de burgerbevolking in die gebieden.

Art. 22:

1. Het militair gezag is bevoegd aan *niet-militairen die voor de verdediging nuttig kunnen zijn, het verlaten van een gebied te verbieden*.
2. Het militair gezag is mede bevoegd het *wegvoeren van zaken uit een gebied voor te schrijven of te verbieden*.

Art. 23 (delegatiebepaling – overdracht bevoegdheden militaire gezag aan andere organen).

¹⁴ Art. 3a luidt: Al Onze Ministers zijn bevoegd, indien dit noodzakelijk is met het oog op de behartiging van belangen van tot hun zorg behorende aangelegenheden, ten behoeve van de Staat, andere lichamen of personen het eigendomsrecht op of een recht tot gebruik van zaken te vorderen.